

REGIN SCHMIDT, RASMUS MARIAGER & MORTEN HEIBERG: PET. Historien om Politiets Efterretningstjeneste fra den kolde krig til krigen mod terror. København 2010, Gyldendal. 336 s. 245 kr.

Bogen bygger på PET-Kommissionens beretning i 16 bind. Forfatterne, hvoraf Schmidt var medlem af Kommissionen mens de to øvrige var nøglemedarbejdere i samme, nøjes i bogens »Prolog« med denne lakoniske konstatering. De uddyber ikke hvilken rolle bogens kortere version er tiltænkt at spille i studiet af – og debatten om – PET's historie. Sammenholdes indholdsfortegnelsen og litteraturhenvisningerne med kommissionsberetningen, står det imidlertid klart at emnet behandles i fuld bredde. Der er tale om en fortættet, men stadig omfattende formidling af undersøgelsesresultaterne i den lange rapport som blev forelagt for offentligheden i begyndelsen af 2010.

I denne anmeldelse kommenteres bogen som et værk i sin egen ret. Det er godt at en oversigt er kommet så hurtigt, og endnu bedre at den ikke er bundet af den store beretnings mere stive og officøse form. Denne version står for forfatterens egen regning, således at de væsentligste aspekter af historien kan fremhæves og endda sættes på spidsen. Bogen lever op til forventningen om en engageret og selvstændig vinkel på stoffet. Det er dog ikke i sit hovedsigte en polemisk tekst, men derimod en afbalanceret, alsidig og faktamættet fremstilling som formentlig for langt de fleste læsere vil være tilstrækkelig til at opnå det ønskede kendskab til PET's historie under den kolde krig. Bogen trækker endda tråde tilbage til mellemkrigstiden og frem til post-9/11-samfundet.

Forfatterne kalder selv deres arbejde for en »fortælling«, og der er vitterlig gjort en del for at konstruere og indlejre fængende *storytelling*-elementer i teksten – mere herom lidt senere. På indholdssiden er historiens grundmotiv imidlertid ikke særlig kulørt, men et ganske tørt og regelret eksempel på en procestype man til tider ser i statsapparaters historiske udvikling. Et funktionsspecialiseret organ må i begyndelsen trække på organisation, arbejdskraft og kompetence som den ansvarlige ledelse ikke helt har den ønskede politiske og forvaltningsmæssige kontrol over. Efterhånden integreres de nye elementer dog i et velreguleret bureaukrati. De organisatoriske rammer udvikles, og der sker en professionalisering ved at rekruttere og uddanne medarbejdere der er kvalificerede, loyale og styres af en faglig etos. I bogen fremstilles således hvordan PET i de første halvandet årti efter krigen var influeret af kræfter og motiver der udsprang af dels modstandsbevægelsen, dels de mildt sagt dubiøse politifaglige erfaringer der blev indhøstet ved først registrering, siden – i 1941 – internering af medlemmer af Danmarks Kommunistiske Parti.

Mens kommunisterne og deres aktiviteter helt frem til slutningen af 1980'erne forblev et centralt arbejdsfelt for PET, blev dette og andre områders håndtering som tiden gik, sat ind i faste rammer. Fantaster, excentrikere og folk med egne politiske dagordener blev måske ikke helt udsondret fra PET's operative personel, men de blev marginaliseret og tabte enhver egentlig indflydelse. Justitsministeriet opnåede fuld strategisk kontrol over tjenesten. En mindre opløftende markering heraf var at den højt kvalificerede og aldeles ubelastede souschef Jørn Bro i 1975 blev forbigået ved nybesættelse af chefstillingen fordi han ikke blev opfattet som ministeriets mand med hud og hår.

I bogen diskuteres på udmærket måde hvordan en indre sikkerhedstjenestes hele virkemåde – med hemmelig overvågning og kontrol af udvalgte gruppers politisk motiverede aktiviteter – uvægerligt udgør et demokratisk problem hvis ultimative variant er politistaten. Justitsministeriet og PET i forening styrede imidlertid nogenlunde fri af disse risici. Venstrefløjen blev vitterlig genstand for en opmærksomhed – og specielt: en systematisk registrering – der i en tilspidset situation kunne munde ud i omfattende, systematisk krænkelser af de registreredes rettigheder. Men der var gode pragmatiske argumenter for ikke desto mindre at foretage sådanne systematiske registreringer. Statens sikkerhed kunne under bestemte forhold kræve arrestation af subversive partiers og gruppers ledere og aktivister. Ifølge forfatterne var det afgørende for sådanne foranstaltningers legitimitet at de ikke blev henlagt til en stat i staten. I kraft af den tætte politisk-ministerielle – omend ikke parlamentariske – kontrol med PET blev en sikkerhedstjenestes naturlige tilbøjelighed til at gå så vidt som det kan lade sig gøre, holdt inden for rimelighedens grænser.

Sagt med andre ord: Fortællingens kerne er optimistisk. PET var et nødvendigt redskab i forsvaret af statens sikkerhed, fremhæver forfatterne. Med tiden blev tjenesten mere professionelt organiseret og underlagt kontrol. Koldkrigstidens ideologiske brudflader og statsmagtens deraf afledte mistro til venstrekræfterne frembragte imidlertid kritiske holdninger til PET, specielt på venstrefløjen, som jo var dem det især gik ud over. Kritikken vandt tilslutning også i en bredere offentlighed. Den var ikke uden hold i virkeligheden: Man løb systematisk om hjørner med Wamberg-udvalget, som fra 1964 skulle holde øje med at PET ikke overskred sine beføjelser hvad angår registrering af borgere der blev opfattet som en latent sikkerhedstrussel. Senere, med den kolde krigs ophør og det skærpede terrortrusselsbillede, opnåede PET's arbejde imidlertid accept og ligefrem støtte inden for en langt bredere del af det politiske spektrum end før. Den klassiske udviklingshistorie drives frem af konflikter og er fyldt med problemer, men ender trods

alt godt. Dette er rammen om de talrige større og mindre enkelt- og delforløb som bogen skildrer.

At PET ikke var en stat i staten, men et nødvendigt omend problematisk redskab for demokratiet, kan nok accepteres som grundlag, men er ikke nok til at integrere fremstillingen i en sammenhængende helhed. Der er en diskrepans mellem den optimistisk-progressive grundtolkning og det forhold at PET kun i forholdsvis beskedent omfang var i stand til at afdække agentvirksomhed for fremmede magter eller anden politisk motiveret kriminel aktivitet. Det er symptomatisk at en god del af selv de få og ofte lidt vage informationer om agentvirksomhed som præsenteres, stammer fra den sovjetiske afhopper Gordijevskij. Det skal retfærdigvis siges at det ret beskedne omfang PET's helt konkrete resultater havde, ikke stikkes under stolen af forfatterne. Problemet er mere at de ikke i højere grad bearbejder temaet aktivt. På s. 170 hedder det at »PET i 1960'erne kunne have haft gavn af en analyseafdeling til at analysere indsamlede oplysninger«. Ja, utvivlsomt, og konstateringen kunne med fordel have været udvidet til en mere omfattende drøftelse af hvor retvisende PET's løbende trusselsbillede egentlig var.

Det er ikke anmelderens hensigt med denne kritik indirekte at postulere at PET kæmpede mod vejrmøller, og at efterretningsarbejdet ikke var berettiget. Dels vidste man naturligvis ikke på forhånd hvad der var at afdække; dels var opgaven vanskelig, da modstanderen ville gøre alt for at undgå at blive opdaget; og dels lå der alene i den præventive virkning en god motivering for at bruge ressourcer på en sikkerhedstjeneste. Men netop disse legitimerende omstændigheder kunne måske stimulere efterretningshistorikere til, på den empiriske virkeligheds grund, at vise miljøets mærkværdige egenart, med al dets uvished, famlen i blinde og latente paranoia under de langvarige bestræbelser på at fange »den store fisk«. Eller hører dette kun fiktionens verden til? Temaet glimrer i hvert fald ved sit fravær i denne bog, trods visse løfter i indledningen om ikke kun at se på den politiske dimension. Den håbefulde læser kunne deri lægge at efterretningskulturen ville blive taget op på et mere ambitiøst plan end »hvordan PET's personale forsøgte at løse deres daglige opgaver under ofte ufordelagtige vilkår; ... « (s. 16). End ikke det der konkret peges på her: arbejdsrutinerne og vilkårene for de menige medarbejdere, gøres i øvrigt til genstand for større opmærksomhed.

Bogens komposition er en konventionel narrativ, der overordnet afvikles kronologisk, men hvor opmærksomheden veksler mellem forskellige arenaer og aktørgrupper. Indledningsvis fokuseres på den

perciperede trussel om et kommunistisk kup à la Prag 1948. Efter Stalins død og det sovjetiske tømbrud skiftede trusselsbilledet i retning af en mere langsigtet og forsigtig strategi, både i USSR's spionage og i de danske kommunisters politiske strategi og aktiviteter. Dette perspektiv suppleres med det nye venstres stigende betydning op gennem 1960'erne og i de følgende årtier med truslen om først rød terror, siden de voldelige og samfundsforstyrrende tendenser i det anarko-autonome miljø. Også politisk motiveret vold på højrefløj blev en mulighed man måtte regne med. Efter den kolde krigs afslutning trådte truslen fra islamistisk terror som bekendt i forgrunden. Ind imellem tages spørgsmålene om PET's registreringspraksis, den politiske kontrol med tjenesten og beslægtede emner op til behandling i selvstændige kapitler, til stadighed følgende en kronologisk grundstruktur. Læseren får god og klar besked i en form der i hovedtrækkene er afbalanceret og veloplagt.

Forfatterne bestræber sig på at skildre begivenhederne i deres kontekst. Ikke kun efterretningsarbejdet, men også venstrefløjens og Sovjetunionens historie, begivenheder og figurer i det almindelige politiske liv samt træk af den generelle samfundsudvikling opridses med henblik på at forstå PET's samspil med andre kræfter og instanser. Enkelte af disse indslag forekommer diskutabelt. I fremstillingen af den kommunistiske trussels karakter sidst i 1950'erne hedder det at arbejderne var modtagelige for kommunistisk agitation fordi Koreakrigen havde bragt økonomisk krise og arbejdsløshed til Danmark. Det er rigtigt at Koreakrigen påvirkede de internationale økonomiske konjunkturer, men det var nu kun – også for så vidt angår Danmark – små blip. I den samme kontekst forekommer det overdrevet at Marshallplanen skulle have medført rationaliseringer som over en bred kam forringede danske arbejders vilkår (s. 108).

I analysen af det nye venstres ideologi og struktur bliver »trotskisterne« tildelt en betydning og vægt som forekommer diskutabel – alene det enorme antal gange betegnelsen forekommer i teksten, bærer ved til en mistanke om at forfatterne har lænet sig lidt vel meget op ad PET's ikke nødvendigvis helt retvisende opfattelse af situationen på den danske venstrefløj.

Bogens overordnede analyse er forankret i konkrete begivenheder, afrundede enkelthistorier og et broget persongalleri, indeholdende både kendte og mindre kendte aktører, rækkende fra magtens øverste cirkler til kriminelt belastede grupper i nærheden af samfundets bund. Selv om man i nogle få tilfælde kan rejse indvendinger mod måden det gøres på, er fremgangsmåden i sig selv en af bogens væsentlige styrker

med henblik på at underbygge konklusionerne og holde læserens interesse og opmærksomhed fangen undervejs. På den baggrund kan det undre at forfatterne har fundet det nødvendigt at indlægge forskellige 'litterariserende' elementer i form af sproglomster, semi-fiktive indslag og *in medias res*-effekter, à la »Det var en mørk og stormfuld nat ...«, for nu at karikere stilen. Meningen er vel at gøre det spændende, men et par steder går virkningen mere over i det komiske; det er i hvert fald overflødigt efter denne læsers mening.

Mere interessant end ydre stiltræk er naturligvis de vurderinger der foretages, og de præmisser der lægges til grund, efter at det én gang er anerkendt at en stat har behov for en efterretningstjeneste, og at der er grænser for hvor stramt dennes arbejde kan kontrolleres. Gik PET nogen gange over stregen? Dummede de sig? Hvad var det for en kaliber af mennesker PET var oppe imod – politisk og moralsk? Forfatterne fremlægger flere steder oplysninger der sætter tjenesten i et ugunstigt lys. Det er imidlertid tydeligt at deres sympati ligger hos PET. Indtil et vist punkt er dette både forståeligt og rimeligt. For det første er grundpræmissen at PET udførte et nødvendigt arbejde i en demokratisk stats tjeneste; for det andet er det, under forudsætning af denne grundlæggende accept, vanskeligt at få historien til at hænge sammen og give mening hvis man konstant skal problematisere og forsøge at dele sol og vind lige.

Så det er helt i orden at der holdes med PET, og det gælder så meget desto mere fordi forfatterne ikke lægger skjul på problemer og forhold der forekommer mindre fine i kanten. Det gælder eksempelvis den omtalte forbigåelse af Jørn Bro, og det gælder den obstruktion som udgik fra medarbejdere af den dårlige gamle skole da ledelsen gik i gang med at modernisere og professionalisere. Af problematiske udadrettede handlinger noterer man sig at PET i 1978 forsøgte at bilde regeringen ind at man holdt øje med flere danske KGB-kontakter end det reelle antal der kunne være tale om (s. 218, 251); og at tjenestens københavnske Afdeling E i begyndelsen af 1950'erne ikke alene registrerede fagligt aktive kommunister til eget kartotek, men gav nogle af informationerne videre til ledelsen på B&W – en praksis der dog hurtigt blev sat en stopper for (s. 101).

Trods det gennemgående øje for problemer falder det kritiske blik på PET's indre organisatoriske og ledelsesmæssige forhold dog noget sporadisk, især når det gælder de senere årtier; højst tænkeligt har man ikke haft adgang til egnet kildemateriale.

Det ville være synd at sige at forfatterne demonstrerer nogen synderlig empati i forhold til fjenden. Det skal ikke anfægtes at mange kommunistpartier – vel de fleste og i hvert fald det danske – fungerede som

redskaber for den sovjetiske udenrigspolitik, eller at store dele af det nye venstre dyrkede en yderligtgående revolutionær retorik der med fuld ret bragte de pågældende i efterretningstjenestens søgelys. Men det er problematisk at disse kræfter så endimensionelt fremstilles som sikkerhedstrusler mod et demokrati hvis fortræffelighed vel at mærke – dengang som nu – ikke kan og ikke bør drages i tvivl. Derved nedtones et forhold som er af væsentlig betydning for forståelsen af perioden, nemlig at der *under* den kolde krig – og i væsentlig grad som *del af* den kolde krig – pågik en ideologisk konflikt hvis dybere rationale var den ene sides modstand – begrundet i et sammenhængende, moderne tankesæt – mod kapitalismen som samfundssystem. En sådan mangel på indføling med den anden sides motiver og tankegang er ikke det bedste grundlag for en nutidig tolkning af PET's placering i datidens kontekst. Et verdensbillede der årtier tilbage var forståeligt hos en PET-medarbejder, er ikke adækvat i dag og slet ikke for en historiker der burde være i stand til at opfatte en revolutionær position hos fortidens aktører som legitim i politisk og eksistentiel forstand – men naturligvis ikke mere legitim end statens bestræbelser på at opretholde sin egen sikkerhed over for sådanne bestræbelser.

PET-synsvinklen anlægges ganske vist til dels af pragmatiske årsager, som ovenfor nævnt, men selv med dette in mente må man undre sig over at mange grupper og enkelte individer som PET interesserede sig for, i bogen omtales med så stærk en animositet som tilfældet er. Blandt markante eksempler kan nævnes s. 185, hvor Alvilda Larsen slås i harkorn med nazisterne; eller s. 129, hvor læseren nidkært oplyses om at Lars Hutters – senere kendt og respekteret som afdelingslæge i geriatri på Frederiksberg Hospital – omkring 1970 stod ved Finn Einar Madsens side, var revolutionær og mente sig berettiget til at bruge vold i den politiske kamp.

Det er dog ikke alle kontroversielle personer der konsekvent stilles i et dårligt lys. Et særlig interessant eksempel på det modsatte findes på s. 247 hvor det om journalisten Jørgen Dragsdahl fremgår at han var i stand til, blot ved som journalist at udspørge sine kilder, at indsamle »følsomme oplysninger« der kunne være af interesse for KGB. Men måske brugte Dragsdahl blot oplysningerne i sin journalistik, og måske var samme journalistik politisk ubelejlig, hvilket kunne motivere at han blev behandlet som en sikkerhedsrisiko. Muligheden berøres ikke, men som læser kan man tænke at Dragsdahls evner som systemkritisk journalist må have været formidable når man ligefrem måtte bede folk om at lade være med at tale med ham.

Denne bogs korte PET-historie forekommer at være meget fyldestgørende og give et retvisende billede af sin genstand. Problemerne i den drejer sig ikke om hvorvidt den ene eller den anden instans havde ansvaret for hvem der blev registreret hvor længe, eller hvorvidt dette var berettiget ud fra et retssikkerhedsperspektiv. Det sidste ord er ikke nødvendigvis sagt i sådanne anliggender, men foreløbig argumenteres der i bogen overbevisende for at regeringen og PET's ledelse dybest set var enige om hvad der skulle gøres. Kurrer på tråden kunne skyldes at den til hver en tid siddende regering på den ene side af hensyn til demokratiet ville have hånd i hanke med tingene, men på den anden side ikke ønskede at ligge inde med for stor viden, som kunne blive politisk belastende hvis det kom en kritisk offentlighed for øre.

Bogens problem ligger mere i at nutidens værdier og normer så direkte og ufiltreret projiceres tilbage på fortiden. PET og tjenestens rolle og funktion i samfundet ophøjes til hverken mere eller mindre end genuint fremskridt – i form af en højst nødvendig social kontrolteknologi – mens til gengæld genstandene for PET's arbejde, i særdeleshed den yderligtgående venstrefløj, reduceres til ikke-historie: forefaldende episoder som ikke bidrog til samfundsudviklingen, men blot var udslag af enten forbrydelse eller dumhed – en alvorlig, men i sig selv meningsløs trussel, som man heldigvis havde folk til at tage sig af.

Jan Pedersen

SØREN HEIN RASMUSSEN: Den kolde krigs billeder. København 2009, Gyldendal. 359 s. 300 kr.

Søren Hein Rasmussen (SHR) har skrevet en underholdende bog om det billede af den kolde krig, som blev formidlet af især Billed-Bladet og Se og Hør. Den kolde krig er her afgrænset til den første kolde krig (årene 1945-62) med hovedvægt på 1950erne. Bogen gengiver en række plakater, fotografier og grafiske illustrationer, men billeder skal også forstås i overført betydning, som opfattelser. Formålet er at give læseren et anderledes indblik i den kolde krig, end det vi får ved at beskæftige os med den kolde krig som international politik. Det gøres ved at beskrive, hvordan billedbladene og andre populære medier formidlede de tematikker, der knyttede sig til den kolde krigs virkelighed, især i form af atomoprustning – og oprustning i øvrigt – men også livet bag jerntæppet og konkurrencen mellem øst og vest om hvem, der kunne levere det bedste gode liv. Bogen er inddelt i 18 kapitler